

ОЗНАКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Формування підприємництва як нового явища в сучасних умовах в Україні обумовило появу нових за змістом суспільних відносин, які потребують адекватного правового регулювання та відповідно нового понятійного апарату, що розкриває особливості суспільних відносин, які виникають у зв'язку з підприємницькою діяльністю.

Багато питань щодо поняття та сутності підприємництва є спірними в юридичній літературі. Зокрема, одним з найбільш дискусійних є питання виявлення ознак підприємництва, кількість яких та позначення розуміється у літературі по-різному.

Типовою для економічної літератури є думка, що до найважливіших рис підприємництва слід віднести: самостійність і незалежність господарюючих суб'єктів; економічну зацікавленість; господарський ризик і відповідальність. Перераховані найважливіші ознаки підприємництва взаємозалежні і діють одночасно [1].

У сучасній юридичній літературі немає єдності погляду вчених на ознаки підприємництва.

На думку В. В. Лаптева, елементами поняття підприємництва є: одержання прибутку як мета підприємницької діяльності; здійснення цієї діяльності громадянами та їх об'єднаннями; самостійність підприємця; підприємницький ризик; майнова відповідальність підприємця [2]. Подібну позицію відстоює М. І. Брагинський, який вважає, що підприємницька діяльність являє собою діяльність, яка відповідає чотирьом ознакам: є самостійною, здійснюється на свій ризик, спрямована на систематичне одержання прибутку від користування майном, продажу товарів, виконання робіт або надання послуг, виходить від осіб, зареєстрованих як підприємці у встановленому законом порядку [3].

Ця точка зору властива і для навчальної літератури. Так, у підручнику «Підприємницьке право» затверджується, що ознаками підприємницької діяльності є: 1) сталість і систематичність; 2) самостійність здійснення підприємницької діяльності; 3) ризиковий характер; 4) спрямованість на систематичне одержання прибутку [4].

Таке розуміння ознак підприємництва ґрунтується на законодавчому його визначенні. Так, згідно зі ст. 42 Господарського кодексу України підприємство — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Іноді трактування ознак підприємництва має більш широкий характер. Так, В. М. Мандриця називає сім ознак підприємництва, серед яких, поряд з вищенаведеними, називаються особиста відповідальність за порушення договірних,

кредитних, розрахункових і податкових зобов'язань; робота у твердому режимі (підприємець зобов'язаний піклуватися про економію в усьому, раціонально використовувати землі та інші природні ресурси, не забруднювати навколишнє середовище, не порушувати правил безпеки виробництва і дотримувати санітарно-гігієнічні норми і вимоги щодо захисту здоров'я його працівників); новаторство і постійний творчий пошук [5].

Не заперечуючи таких ознак підприємництва, як юридична відповідальність і новаторство (хоча, на наш погляд, вони мають розумітися більш широко — як самостійна юридична відповідальність та інновація), не можна погодитися з вченим у позначенні такої необхідної ознаки підприємництва, як робота у твердому режимі. Це стосується як найменування такої ознаки, так й її змісту. Поняття твердого режиму роботи є невизначеним, а спроба його визначення через перерахування основних обов'язків суб'єктів підприємництва означає підміну ознак підприємництва обов'язками суб'єктів підприємництва, тобто відхід від сутнісних аспектів підприємництва до змісту правовідносин підприємництва.

Деякі вчені поділяють всі ознаки підприємництва на основні і неосновні, загальні та спеціальні. Так, В. Ф. Попондопуло вважає, що серед ознак необхідно розрізнити загальні (родові), властиві будь-якій вільній діяльності, у тому числі підприємницькій (це її ініціативний, самостійний, ризиковий і відповідальний характер), і специфічні ознаки підприємницької діяльності (це її спрямованість на одержання прибутку і необхідність державної реєстрації) [6, 14–15].

Вважаємо, що класифікація ознак підприємництва на головні і другорядні, як і на загальні та спеціальні, не має практичного значення і носить деякою мірою штучний характер. Разом з тим не можна не враховувати, що підприємницька діяльність є видом господарської діяльності, тому як родові ознаки можуть розглядатися ознаки господарської діяльності, у той час як видовими (спеціальними) ознаками підприємництва є ті ознаки, що відрізняють її як комерційну господарську діяльність від некомерційної господарської діяльності.

Багато вчених називають як необхідну ознаку підприємництва державну реєстрацію суб'єктів підприємництва. Так, у практикумі з комерційного права як одну з ознак підприємницької діяльності названо здійснення діяльності особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності в порядку, встановленому законодавством [7].

К. К. Лебедев вважає, що характерними ознаками підприємницької діяльності, завдяки яким вона виділяється з інших видів економічної діяльності, є: а) самостійний і ризиковий характер; б) товарні властивості створюваного продукту; в) спрямованість на систематичне одержання доходів [8, 62] і, разом з тим, називає як одну з ознак підприємницької діяльності те, що вона здійснюється особами, зареєстрованими як підприємці у встановленому законом порядку [8, 97].

На думку В. Ф. Попондопуло, підприємницька діяльність — це діяльність, що підлягає державній реєстрації. Це необхідна ознака підприємницької діяльності в силу прямої вказівки закону. Вчений вважає, що ознака, пов'язана з державною реєстрацією підприємницької діяльності, підкреслює її регулярний і професійний характер. Підприємницьку діяльність характеризують лише дії,

що вчиняються систематично і зі знанням справи; це сукупність професійно чинених дій, спрямованих на одержання прибутку. Тому не належать до підприємницької діяльності епізодично вчинені разові угоди особи, коли вона не зареєстрована як підприємець або її дії виходять за рамки зареєстрованих нею видів діяльності [6, 19–20].

На наш погляд, при такому розумінні державна реєстрація змішується з такою ознакою підприємництва як систематичність (регулярність, сталість). Разом з тим систематичність є самостійною ознакою підприємництва, що не пов'язана безпосередньо з державною реєстрацією, оскільки регулярно і постійно здійснювати діяльність можуть і особи, не зареєстровані як підприємці.

У науково-практичному коментарі Господарського кодексу України вказуються серед таких характерних ознак підприємницької діяльності, як ініціативна і майново-розпорядна самостійність підприємця, ризикованість, систематичний, професійний характер, спрямованість на систематичне отримання прибутку завдяки досягненню економічних і соціальних результатів, також регулювання державою (державна реєстрація як суб'єкта саме підприємницької діяльності) [9].

Тобто ознака державної реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності розуміється більш широко як прояв державного регулювання підприємництва.

Звичайно, не можна заперечувати необхідність державного регулювання підприємництва, що має безліч різних засобів, способів, напрямків і сфер. У цьому значенні державну реєстрацію варто вважати одним із способів державного регулювання підприємництва поряд з ліцензуванням, стандартизацією, сертифікацією тощо. Однак це не означає, що регулювання підприємництва державою, у тому числі державна реєстрація суб'єктів підприємництва, є характерною ознакою підприємництва. Адже ознаки — це риси підприємництва, що внутрішньо характерні для підприємництва як економічної (господарської) діяльності, у той час як державна реєстрація суб'єктів підприємництва є зовнішньою вимогою проходження певної процедури.

Тому вважаємо більш правильними думки вчених, що розцінюють державну реєстрацію не як ознаку підприємництва, а як умову здійснення підприємництва.

Така позиція знаходить своє підтвердження в чинному законодавстві. У ст. 1 Закону України «Про підприємство», що діяв раніше, у визначенні поняття «підприємство» вказувалось, що це діяльність, яка здійснюється фізичними і юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності в порядку, встановленому законодавством. У ст. 42 чинного Господарського кодексу України в легальному визначенні поняття «підприємство» вказується, що це діяльність, яка здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями). Отже, законодавець відмовився від позначення державної реєстрації як ознаки підприємництва.

Разом з тим у законодавстві чітко простежується позначення державної реєстрації суб'єктів підприємництва як необхідної умови здійснення підприємництва.

У ч. 1 ст. 58 Господарського кодексу (ГК) України зазначено, що суб'єкт господарювання підлягає державній реєстрації, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Отже, необхідною умовою здійснення господарської (підприємницької) діяльності є державна реєстрація суб'єктів господарювання (підприємництва). Згідно з ч. 2 ст. 50 Цивільного кодексу (ЦК) України фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом. Тому при коментуванні Цивільного кодексу України зазначається, що необхідною умовою для здійснення підприємницької діяльності є державна реєстрація особи як підприємця [10].

Більш того, у ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» [11] державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців визначена як засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту придбання або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені цим Законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру.

Якщо виходити з цього законодавчого визначення, то державна реєстрація як сукупність реєстраційних дій не може бути внутрішньо характерною для підприємництва як діяльності підприємців, оскільки ці реєстраційні дії здійснюють не підприємці як суб'єкти підприємницької діяльності, а державні реєстратори, уповноважені державою на здійснення відповідної реєстраційної діяльності.

У результаті проведеного дослідження можна дійти таких висновків.

Виходячи з легального визначення поняття підприємництва, наданого в ст. 42 Господарського кодексу України, необхідними ознаками підприємництва як виду господарської діяльності є самостійність, ініціативність, систематичність, ризик, цілі досягнення економічних і соціальних результатів і одержання прибутку.

Ознака державної реєстрації суб'єктів підприємництва не є внутрішньо властивою поняттю підприємницької діяльності як економічної (господарської) діяльності, а є юридичною (формальною, зовнішньою) вимогою, що ставиться до підприємців з боку держави. Тому державну реєстрацію варто вважати не ознакою підприємництва, а необхідною умовою законності входження підприємців в господарський обіг (легітимації).

Література

1. Курс предпринимательства: Учеб. для вузов / Под ред. В. Я. Горфинкеля, В. А. Швандара. — М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. — С. 14.
2. Лаптев В. В. Введение в предпринимательское право. — М.: Ип-т гос. и права РАН, 1994. — С. 7.
3. Брагинский М. Договоры с предпринимателями по Гражданскому кодексу // Право и экономика. — 1998. — № 1. — С. 59.
4. Предпринимательское право: Учебник / Под ред. Е. Г. Губина, П. Г. Лахно. — М.: Юристъ, 2001. — С. 19.
5. Мапдрица В. М. Российское предпринимательское право. — Ростов на/Д: Феникс, 1999. — С. 10.

6. Попондопуло В. Ф. Правовой режим предпринимательства. — С.Пб.: Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1994. — С. 14–15, 19–20.
7. Ніколасва Л. В., Пальчук П. М., Старцев О. В. Комерційне право: Практикум. — К.: Істипа, 2000. — С. 13.
8. Лебедев К. К. Предпринимательское и коммерческое право: системные аспекты (предпринимательское и коммерческое право в системе права и законодательства, системе юридических наук и учебных дисциплин). — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2002. — С. 62, 97.
9. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / За заг. ред. В. К. Мамутова. — К.: Юрішком Інтер, 2004. — С. 80.
10. Цивільний кодекс України: Коментар. — Х.: Одіссей, 2003. — С. 44.
11. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15 травня 2003 р. // Офіційний вісник України. — 2003. — № 25. — Ст. 1172.

УДК 346.26

В. В. Добровольська

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА САМОРЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Однією з найважливіших проблем підприємництва є його державне регулювання. Це поняття є спірним у науковій літературі, що стосується як його засобів, способів тощо, так і ступеня державного регулювання та його сполучення із саморегулюванням у сфері підприємництва.

Незважаючи на безсумнівно важливу роль державного регулювання підприємництва в сучасних умовах, внаслідок розвитку підприємницьких відносин зростає і значення саморегулювання у цій сфері.

Оскільки підприємництво є різновидом економічної діяльності, саморегулювання підприємництва має свої начала в саморегулюванні економіки.

В економічній літературі розрізняють саморегулювання економіки та державне її регулювання. Саморегулювання ринкової економіки здійснюється через такі інструменти, як ціна, попит і пропозиція, конкуренція [1]. У найбільш розвинутих країнах сформувалася широка мережа механізмів саморегулювання — функціональні економічні системи (ФЕС). Функціональні економічні системи визначають як динамічні саморегулювальні системи, діяльність яких спрямована на підтримування макроекономічної рівноваги національного ринку і створення оптимальних умов для обміну товарами, послугами, технікою, технологіями, формами капіталу, робочою силою тощо. ФЕС об'єднують різноманітні елементи ринкової інфраструктури, інституціональні заклади, у тому числі органи законодавчої і виконавчої влади, державні структури, асоціації товаровиробників, аналітичні та інформаційні центри, приватні комерційні структури та ін. У процесі економічних перетворень у нашій країні створюють лише окремі елементи функціональних економічних систем, з яких у перспективі повинні сформуватись дієві механізми саморегулювання [2].

Іноді в юридичній літературі заперечується наявність саморегулювання у сфері підприємництва. Так, на думку В. М. Мандриця, підприємництво в ціло-